

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΙΑΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΤΗΣ ΙΕΡΑΣ ΣΥΝΟΔΟΥ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

Β' Διεθνούς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου
τοῦ περιοδικοῦ Θεολογία

Ἡ Ὀρθόδοξη θεολογία καὶ ἡ ὄντολογία τῆς τεχνολογίας:
ἀνθρωπολογικὲς, πολιτικὲς, οἰκονομικὲς,
κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς συνέπειες

Θεσσαλονίκη, 29 Σεπτεμβρίου - 1 Ὀκτωβρίου 2025

Α'

Τόμος 96ος • 4ον • Ὀκτώβριος - Δεκέμβριος 2025

Α΄ Συνεδρία

Τρίτη, 30 Σεπτεμβρίου 2025
Αΐθουσα Τελετῶν - Κτήριο Διοικήσεως Α.Π.Θ.

Α΄ Συνεδρία
Ἐκκλησία, Ἐπιστήμη, Πολιτική καὶ Τεχνολογία

Προεδρεῖο
Σεβ. Μητροπολίτης Μεσογαίας & Λαυρεωτικῆς κ. Νικόλαος
& Καθηγήτρια Κίρκη Κεφαλέα

Εἰσηγήσεις

His Beatitude Metropolitan of Sofia and Patriarch of all
Bulgaria Daniil

*The Challenges of Technological Development and our
Orthodox Response to them*

Εὐαγγέλου Βενιζέλου

Ἡ τεχνολογία ὡς δημοκρατικὴ πρόκληση

Σεβ. Μητρ. Μεσσηνίας κ. Χρυσοστόμου (Σαββάτου)

*Τὸ ὄντολογικὸ περιεχόμενον τῆς πατερικῆς ἀνθρωπο-
λογίας καὶ τὸ ἀνθρωποεἶδωλον τῆς τεχνολογίας*

Χρήστου Τσιρώνη

*Τὸ Ἱερὸ στὴν ἐποχὴ καὶ στὴν ἐπικράτεια τῆς τεχνητῆς
νοημοσύνης: Ὁρησκεία καὶ μετασχηματιστικὴ καινοτο-
μία στὴν ὕστερη νεωτερικότητα*

Νίκου Ἐρηνάκη

*Πρὸς μίαν ὑπερδιαλεκτικὴν τῆς ἀνθρωπινότητας: αὐ-
θεντικότητα, δημιουργικότητα, τεχνητότητα*

Κωνσταντίνου Ταμπάκη

*Τεχνολογία, φυσικὲς ἐπιστῆμες καὶ ὀρθόδοξος λόγος
κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα: Πρὸς μίαν ὑπεράσπιση τῆς σημα-
σίας τῆς ἱστορικότητας τῶν ἐννοιῶν*

Ἡ τεχνολογία ὡς δημοκρατικὴ πρόκληση*

Εὐαγγέλου Βενιζέλου**

Μοῦ ἔχει ἀνατεθεῖ νὰ ἀναπτύξω σύντομα τὴν πολιτειολογικὴ ὄψη τοῦ θέματος τοῦ συνεδρίου. Θὰ σᾶς μιλήσω λοιπὸν γιὰ τὴν τεχνολογία ὡς δημοκρατικὴ πρόκληση, ὅπως ἤδη ἀνήγγειλε ἡ συνάδελφος κυρία Κίρκη Κεφαλέα, ἀλλὰ ὀφείλω νὰ ξεκινήσω ἀπὸ τὴν ἐπίσκεψη τῶν ὀνομάτων, γιὰτὶ ἀλλιῶς δὲν μποροῦμε νὰ κατακτήσουμε τὴν ἀναγκαία «σοφία».

Ἀποφεύγοντας κοινοτοπίες, ὀρίζω ὡς τεχνολογία τὶς λεγόμενες νέες τεχνολογίες, πρῶτιστα τὶς τεχνολογίες τῆς πληροφορίας καὶ τῶν ἐπικοινωνιῶν, βεβαίως τὴν τεχνητὴ νοημοσύνη καὶ τὴ μηχανικὴ μάθηση σὲ συνδυασμὸ βέβαια μὲ τὸ διαδίκτυο καὶ ἰδίως μὲ τὶς προωθημένες ἐκδοχές του, δηλαδὴ πλεόν μὲ τὸ διαδίκτυο τῶν πραγμάτων, μὲ τὴν ἐπαυξημένη πραγματικότητα, συνοπτικὰ ὅλα ὅσα συνθέτουν τὴν ἤδη ξεπερασμένη τέταρτη βιομηχανικὴ ἐπανάσταση, ἓνα νέο δηλαδὴ ἐπιστημολογικὸ

* Στὴν ἀρχὴ τῆς εἰσηγήσεως, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ κυρίως θέματος, ἀναφέρθηκαν τὰ ἑξῆς: «Κατ' ἀρχάς, μὲ τὴν ἄδεια τοῦ παρισταμένου καθηγητῆ κ. Μαγγιώρου, Ἀντιπρύτανη τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐπειδὴ εἶμαι ὁ πρῶτος ποὺ λαμβάνω τὸν λόγο ἐκ μέρους τῆς εὐρύτερης πανεπιστημιακῆς κοινότητος τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὡς παλαιὸ καὶ ὁμότιμο μέλος τῆς, ἐπιτρέψτε μου νὰ σᾶς καλωσορίσω στὸ Πανεπιστήμιο καὶ στὴ μεγάλη αὐτὴ αἴθουσα τελετῶν ὅπου βλέπετε μὲ πολὺ χαρακτηριστικὸ τρόπο ὅτι τὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, διεθνῶς εὐφύμως γνωστὸ, δὲν ἔχει ὡς σύμβολό του τὸν Ἀριστοτέλη τοῦ ὁποίου φέρει τὸ ὄνομα ἀλλὰ τὸν ἅγιο Δημήτριο. Πρὶν ἀπὸ 30 περίπου χρόνια σὲ αὐτὴ τὴν αἴθουσα ἓνας λαμπρὸς καθηγητῆς τῆς παλαιογραφίας στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολή, ὁ Γεώργιος Παράσογλου, μᾶς ἀπέδειξε μὲ μία γοητευτικὴ ὁμιλία του ὅτι ὁ εἰκονιζόμενος ἅγιος Δημήτριος, τὸ ἔμβλημα τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, δὲν εἶναι ὁ ἅγιος Δημήτριος, ἀλλὰ εἶναι ὁ ἅγιος Νέστωρ, μέσα ἀπὸ μία σειρὰ ἀγιογραφικῶν παρεξηγήσεων ποὺ ἔχουν συμβεῖ. Ἀλλὰ ἡ χάρις εἶναι ἡ ἴδια καὶ ἡ ὑπόσταση τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ἡ ἴδια».

* Ὁ Εὐάγγελος Βενιζέλος εἶναι Ὁμότ. Καθηγητῆς τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, πρῶην Ἀντιπρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως καὶ πρῶην Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν.

παράδειγμα που έχει δημιουργηθεί. Στις νέες τεχνολογίες εντάσσεται, σύμφωνα με την αντίληψη που ακολουθώ, και η βιοτεχνολογία συνολικά. Δεν είναι τυχαίο ότι το Νόμπελ Χημείας το έλαβε την τελευταία φορά ένας ειδικός της τεχνητής νοημοσύνης μέσω της οποίας αποκρυπτογράφησε την εξέλιξη των πρωτεϊνών.

Το μεγάλο πρόβλημα είναι ότι αυτή η τεχνολογική εξέλιξη δεν δεσμεύεται από το στοιχείο της έδαφικότητας, δεν έχει επικράτεια, δεν υπόκειται στον έλεγχο της κρατικής εξουσίας, ούτε καν αυτής των Ήνωμένων Πολιτειών, όπου έδρεύουν οι τεχνολογικοί κολοσσοί και τα μεγάλα εργαστήρια, θέτει υπό αμφισβήτηση την κρατική κυριαρχία, αλλά και τους διεθνείς οργανισμούς, που ούτως ή άλλως διέρχονται μία βαθιά κρίση. Άρα υπάρχει ένα πρόβλημα σφαιράς που έχει δημιουργηθεί, ή οποία από τη φύση της δεν υπόκειται –ή πάντως δεν υπόκειται εύκολα– σε πολιτικό έλεγχο και μάλιστα αποτελεσματικό, διεθνή δηλαδή και εν πάση περιπτώσει έλεγχο που ασκούν οι χώρες οι οποίες διατηρούν κάποια ίχνη πολιτικής κυριαρχίας ακόμη στο πεδίο των νέων τεχνολογιών· αλλά αυτές είναι ελάχιστες. Η Ευρωπαϊκή Ένωση, παρ’ ότι είναι ρυθμιστικός γίγαντας και επιβάλλει κανόνες, δεν έχει την τεχνολογική ισχύ που της επιτρέπει να θέσει πραγματικά όρια.

Η δημοκρατία ως όρος επίσης δεν είναι αυτόνομη. Όταν μιλάω για την τεχνολογία ως δημοκρατική πρόκληση, αναφέρομαι στην πρόκληση που υφίσταται η δημοκρατία ως αντιπροσωπευτική και φιλελεύθερη, ή “liberal democracy”. Η αντιπροσωπευτική και φιλελεύθερη δημοκρατία, ή δημοκρατία δηλαδή που συνδέεται με το κράτος δικαίου, με την προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων και των έγγραψεων του κράτους δικαίου, είναι ή συνταγματική δημοκρατία, ένα φαινόμενο δηλαδή ιστορικό πάρα πολύ πρόσφατο, που έχει συμπληρώσει δύο αιώνες ζωής μόνο.

Επίσης, ή δημοκρατία –και αυτό είναι το μεγάλο πρόβλημα– είναι ένα σύστημα μειονοτικό και δυτικοκεντρικό, που τελεί υπό έσωτερική και εξωτερική αμφισβήτηση. Η μείωση της παγκόσμιας επιρροής της δημοκρατίας είναι δραματική· υπάρχουν στον κόσμο τώρα 88 δημοκρατίες, μόνο 29 πλήρεις φιλελεύθερες, άλλες 59 απλώς έκλογικές. Από την άλλη μεριά, υπάρχουν παραπάνω από 91 αυταρχικά καθεστώτα, ελάχιστα έκλογικά –διεξάγονται εκλογές αλλά δεν υπάρχει

δημοκρατία— στα άλλα δὲν διεξάγονται κἂν ἐκλογές. Γιὰ νὰ μιλήσω μὲ ποσοτικούς ὄρους, μόνο 900.000.000 ἀνθρώπων, δηλαδή τὸ σχεδὸν 1/10 τοῦ παγκοσμίου πληθυσμοῦ, τελεῖ ὑπὸ συνθήκες δημοκρατίας, γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε πόσο μειονοτικὸ καὶ πόσο δυτικοκεντρικὸ εἶναι τὸ δημοκρατικὸ σύστημα διακυβερνήσεως. Μάλιστα, ἐφ’ ὅσον συνυπάρχουν τὰ δημοκρατικὰ μὲ τὰ αὐταρχικὰ πολιτεύματα, φθίρειται ἴσως ἀξιακὰ καὶ ἡ δημοκρατία γιατί ὁ αὐταρχισμὸς ἀσκεῖ κάποια νοσηρὴ γοητεία. Στὶς τελευταῖες δημοσκοπήσεις, μεταξὺ τῶν Εὐρωπαίων νέας γενιᾶς, τῆς γενιᾶς Z τῆς λεγομένης, τὸ 21%, δηλαδή σχεδὸν τὸ ἓνα τέταρτο, δηλώνει ὅτι θὰ προτιμοῦσε νὰ ζεῖ σὲ ἓνα αὐταρχικὸ καθεστῶς, παρ’ ὅτι ζεῖ στὴν πολυτέλεια τῆς εὐρωπαϊκῆς δημοκρατίας.

Ἐπιπλέον δὲ αὐτῶν, τοὺς τελευταίους μῆνες, λόγῳ τῶν πολιτικῶν ἐξελίξεων στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ὑπάρχει μία σαφὴς ἀξιακὴ σύγκρουση μεταξὺ τῶν δύο πυλώνων τῆς δυτικῆς δημοκρατίας· ἡ ἀμερικανικὴ δημοκρατία δηλώνει ὅτι ἔχει ριζικὰ διαφορετικὴ ἀντίληψη ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ δημοκρατία σὲ σχέση μὲ τὸ πολιτικῶς ὀρθόν, τὴν πολυφωνία, τὴν ἐλευθερία τοῦ λόγου, τὴ μεταχείριση τῶν ἐσωτερικῶν ἀντιπάλων τῆς δημοκρατίας καὶ οὕτω καθ’ ἑξῆς.

Τὸ σημαντικώτερο εἶναι ὅτι οἱ τεχνολογικὲς ἐξελίξεις προκαλοῦν σημαντικὴ ἀλλαγὴ τῆς δημοκρατικῆς ἀνθρωπολογίας. Τὸ 1957, ὅταν ἡ τότε Σοβιετικὴ Ἐνωση ἔθεσε σὲ τροχιά τὸν πρῶτο δορυφόρο Σπούτνικ, μία μεγάλη φιλόσοφος, ἡ Χάνα Ἄρεντ, ἔνιωσε τὴν ἀνάγκη νὰ γράψει τὸ σπουδαῖο βιβλίο τῆς *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση (Human condition)*¹, γιατί θεώρησε ὅτι ἀλλάζει ὁ κόσμος, ἀλλάζει τὸ παράδειγμα, ἐπέρχονται ἀλλαγὲς ἀνθρωπολογικῆς. Φαντασθεῖτε πῶς θὰ ἀντιδρούσε τώρα, ἐὰν ζοῦσε, ἀπέναντι σὲ αὐτὲς τὶς ἀλλαγές, ἀλλαγές δηλαδή ποὺ ἀφοροῦν τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο συγκροτεῖται ἡ κοινωνία τῶν πολιτῶν διεθνῶς, ἡ πολιτικὴ κοινωνία, ἡ κοινωνία ὡς κοινὴ γνώμη καὶ ἡ κοινωνία ὡς λαὸς ἐν εὐρείᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν στενῇ ἐννοίᾳ, δηλαδή ὡς ἐκλογικὸ σῶμα.

Ἔχει μεταβληθεῖ ἡ λειτουργία τοῦ δημοσίου χώρου, τοῦ *forum publicum*. Ἡ ἀγορὰ ὡς *market* καὶ ὡς *forum* λειτουργεῖ τελείως διαφορετικὰ. Ἐπηρεάζονται καταλυτικὰ οἱ κοινωνικὲς καὶ πολιτικὲς συμπεριφορές,

1. Hannah Arendt, *The Human Condition*, The University of Chicago Press, Chicago and London 1958 (ἑλλ. ἔκδοσις: Hannah Arendt, *Ἡ ἀνθρώπινη κατάσταση*, μετάφρ. Π. Γεωργίου, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα 2020).

έχει μειωθεί ο ρόλος τών πολιτικῶν κομμάτων καὶ ἡ σημασία τῶν ὀλοκληρωμένων προγραμματικῶν προτάσεων, ἔχει μεταβληθεῖ ἢ δημοκρατικὴ αἰσθητικὴ, κλονίζεται στὴν πραγματικότητα ἢ ἔστω συσκοτίζεται ἢ ἴδια ἢ συνείδηση τῆς Ἱστορίας ποὺ ἔχουμε. Ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο λειτουργεῖ τὸ διαδίκτυο καὶ ὁ δημόσιος λόγος παγκοσμίως ἀπλουστεύει τὰ πράγματα· τροφοδοτεῖ τὸν λαϊκισμό μὲσα ἀπὸ τὴν ἀπλούστευση.

Ἐπίσης, ἔχουν ἐκμηδενισθεῖ οἱ ἀποστάσεις καὶ ὁ χρόνος, τὰ mega data εἶναι στὴ διάθεση κάποιων ποὺ δὲν ξέρουμε καὶ βεβαίως ἔχουμε καταγιγισμό πληροφοριῶν χωρὶς νὰ μποροῦμε νὰ συγκροτήσουμε τὴ γνώση, ἀλλὰ τὸ βασικὸ εἶναι ὅτι ἐπηρεάζεται ἢ δημοκρατικὴ συμπεριφορά, πολλὲς φορὲς καὶ ἐξωγενῶς, ἀπὸ ἐξωτερικοὺς παράγοντες. Τὸ ἔχουμε ζήσει αὐτὸ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, τὸ ἔχουμε ζήσει προσφάτως στὴ Ρουμανία μὲ τὴν ἀκύρωση τῶν προεδρικῶν ἐκλογῶν γιατί ὁ νικητὴς τοῦ πρώτου γύρου ἀπεδείχθη μὲ δικαστικὴ ἀπόφαση ὅτι τελοῦσε ὑπὸ ἀθέμιτη ρωσικὴ ὑποστήριξη καὶ ἐπιρροή. Ἄρα μὲσα ἀπὸ ὅλα αὐτὰ τὰ bots, τοὺς ἀλγορίθμους, τὰ deep fake news, τὴν καλλιέργεια τῆς μετα-ἀλήθειας –ὁ καθένας ἔχει τὴ δική του ἀλήθεια, τὴν post truth, ἔχει στὴν πραγματικότητα τὴν ἠθικὴ τῆς πεποιθήσεώς του καὶ ὄχι τὴν ἠθικὴ τοῦ καθήκοντός του, τῆς εὐθύνης του, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Μάξ Βέμπερ, μέγας πολιτικὸς θεολόγος– διαμορφώνεται μία φοβικὴ δημοκρατία, μία δημοκρατία ποὺ φοβᾶται τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν, διότι δὲν ξέρει πῶς αὐτὰ μποροῦν νὰ ἐπηρεασθοῦν.

Ἐπίσης, οἱ δημοκρατικὲς ἐπιλογὲς ποὺ ἔχουν τὸ τεκμήριο τῆς ὀρθότητος ἀμφισβητοῦνται ἀπὸ τὶς ἐπιλογὲς ποὺ προτείνει ἢ τεχνητὴ νοημοσύνη. Ἄρα τὸ σωστὸ καὶ τὸ λάθος εἶναι ἀπολύτως ρευστά. Στὴν πραγματικότητα ἢ τεχνητὴ νοημοσύνη καὶ οἱ ὑποστηρικτικὲς τεχνολογίες τῆς λειτουργοῦν «ἀποκαλυπτικά», διαμορφώνουν μία δική τους νέα, «ἐξ ἀποκαλύψεως» ἀλήθεια, ἀλλὰ μὲσα σὲ ἓνα μαῦρο κουτί – βεβαίως καὶ αὐτὸ θέτει ἓνα πολὺ σοβαρὸ ζήτημα πολιτικῆς θεολογίας, ἴσως καὶ θεολογίας μὲ τὴ στενὴ ἔννοια τοῦ ὄρου. Ἡ πίστη εἶναι μία ἀτομικὴ ὑπόθεση, ἀνήκει στὸ *forum internum* καὶ τὸ ἐκλογικὸ δικαίωμα εἶναι ἀτομικὸ· ἢ δημοκρατία ὅμως, ὅπως καὶ ἡ Ἐκκλησία, εἶναι συλλογικὸ ὑποκείμενο. Τὸ *corpus electoralis* ποὺ τίθεται ὑπὸ πίεση καὶ διακινδύνευση λόγῳ τῆς νέας τεχνολογίας εἶναι σὲ μεγάλο βαθμὸ –καὶ ἰδίως στὶς χῶρες χριστιανικῆς παραδόσεως–

τὸ ἴδιο μὲ τὸ *corpus mysticum*. Ἄρα πρέπει νὰ δοῦμε πῶς ὅλα αὐτὰ ἐκτίθενται σὲ μία ἄλλου ἐπιπέδου «ἀλλοίωση» καὶ ἐὰν αὐτὴ μποροῦμε νὰ τὴν ἀποδεχθοῦμε καὶ δημοκρατικά, πολιτειολογικά, συνταγματικά ἀλλὰ καὶ θεολογικά.

Τὸ ἀκόμη σημαντικώτερο εἶναι ὅτι αἴρονται οἱ τεχνολογικοὶ φραγμοὶ τῆς ἄμεσης συμμετοχῆς. Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ καὶ ὄχι ἡ ἄμεση δημοκρατία ἐξελίχθηκε ἱστορικά σὲ φιλελεύθερη καὶ συνταγματικὴ μὲ τὶς ἀξίες ποὺ τὴ συνοδεύουν. Ἡ σύγχρονη δημοκρατία εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ ἐπειδὴ δὲν μποροῦσε νὰ λειτουργήσει τεχνικά ἡ ἄμεση δημοκρατία καὶ ἐμπνεύσθηκε τὴν ἀντιπροσώπευση, σὲ σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ τὸ συνοδικὸ σύστημα ὀργάνωσης τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὸν ρόλο τοῦ ἐπισκόπου ὡς προεστῶτος τῆς Θείας Εὐχαριστίας ἱσταμένου «εἰς τύπον καὶ τόπον Χριστοῦ».

Ἄλλὰ τώρα ὑπάρχουν τεχνικὲς εὐκολίες γιὰ ἄμεση καὶ διαρκῆ συμμετοχὴ τῶν πολιτῶν σὲ μία διαβούλευση, ὀργανωμένη ἢ ἀνοργάνωτη. Ὑπάρχουν βεβαίως καὶ εὐκολίες εὐπρόσδεκτες, ὑπάρχει μία συνεχῆς «δημοκρατικὴ Πεντηκοστή». Καταργεῖται ὁ Πύργος τῆς Βαβέλ· ὅλοι μιλοῦν ὅλες τὶς γλῶσσες, γιὰτὶ μπορεῖς νὰ ἔχεις ταυτοχρόνως μετάφραση ἀπὸ ὅλες τὶς γλῶσσες σὲ ὅλες τὶς γλῶσσες, μπορεῖς νὰ ἔχεις avatar, μπορεῖς νὰ ἔχεις ὀλογράμματα καὶ νὰ εἶσαι πανταχοῦ παρὼν σὲ μία προεκλογικὴ ἐκστρατεία. Ἔχεις ἓνα διαρκὲς καὶ διάχυτο δημοψήφισμα, ἔρευνες ἐπὶ ὄλων τῶν θεμάτων ἀνὰ πᾶσα στιγμή. Οἱ ἐκλογὲς μπορεῖ ἔτσι νὰ τίθενται ὑπὸ ἰδιωτικὸ ἔλεγχο ἀλλὰ τὸ βασικὸ εἶναι ὅτι ἀκυρώνονται τεχνολογικά οἱ προϋποθέσεις τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας καὶ τὸ τεκμήριο ἀντιπροσώπευσης τῶν Κοινοβουλίων. Τώρα διεκδικεῖ τὸ τεκμήριο ἀντιπροσώπευσης τὸ διαδίκτυο· παλαιότερα τὸ διεκδικοῦσαν οἱ ἀπλὲς δημοσκοπήσεις.

Ὡς ἐκ τούτου, τίθεται ἓνα ζήτημα ποὺ μὲ ἔχει ἀπασχολήσει ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια, ἀπὸ τὸ 2008, τὸ ζήτημα τῆς μετα-αντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας, ἡ ὁποία εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ *plus*, δὲν εἶναι ἀντιπροσωπευτικὴ *minus*. Εἶναι μετα-αντιπροσωπευτικὴ γιὰτὶ πρέπει νὰ διασωθεῖ ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία μέσα ἀπὸ νέους θεσμούς, πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε μία νέα πολιτειολογία ποὺ διασώζει τὸ κεκτημένο τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας ὡς φιλελεύθερης καὶ συνταγματικῆς.

Ἐνδεχομένως πρέπει νὰ προβληματισθοῦμε καὶ ἀπὸ πλευρᾶς πολιτικῆς θεολογίας πάλι. Μπορεῖ νὰ ἔχουμε μία μετα-αντιπροσωπευτικὴ δημοκρατία; Πιστεύω πὼς ναί, ἐφ' ὅσον διατηρήσουμε τὸν πυρῆνα τῶν ἐγγυήσεων τῆς φιλελεύθερης δημοκρατίας. Ἀλλὰ μετα-αντιπροσωπευτικὴ ἐκκλησιολογία μπορούμε νὰ ἔχουμε; Πὼς θὰ λειτουργεῖ ἡ τεχνητὴ νοημοσύνη ὡς οἶονεὶ γέροντας, ὡς πνευματικός; Ἡ πραγματικότητα δὲν ξέρουμε ἐὰν εἶναι «πραγματικὴ» πραγματικότητα ἢ ψευδῆς πραγματικότητα: καὶ κυρίως ὑπάρχει τὸ πρόβλημα τῆς ψευδοῦς ἐσχατολογίας, ἀντὶ δηλαδὴ γιὰ τὴν προσδοκία τῆς Ἀναστάσεως, ἔστω «ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ», προσφέρεται τώρα ἡ ψηφιακὴ ἀθανασία. Ὅμως, ἐνῶ ἡ πίστη εἶναι ἀδιαμεσολάβητη προσωπικὴ σχέση μετὰ τὸν Θεό, χωρὶς συσχέτιση καὶ ἀντιπροσώπηση δὲν ὑπάρχει Ἐκκλησία, δὲν ὑπάρχει ἀποστολικὴ διαδοχὴ, δὲν ὑπάρχει ἐπισκοποκεντρικὴ ὀργάνωση.

Δὲν θὰ ἀναφερθῶ, λόγῳ παρόδου τοῦ χρόνου, στὴ σχέση ποὺ ἔχει ἡ δημοκρατία μετὰ τὴν ἀλγοριθμικὴ διακυβέρνηση, ποὺ εἶναι κάτι πολὺ σημαντικώτερο ἀπὸ τὴν ἐπιρροὴ στὴ διοίκηση τῶν ἀλγορίθμων καὶ τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης. Τώρα πιά ἀρχίζουμε νὰ ἔχουμε διεθνῶς ὑποκατάσταση τοῦ προσώπου ὡς σχέσεως –σχέσεως μετὰ τὸν Θεὸ καὶ σχέσεως μετὰ τὸν ἄλλον– ἀπὸ συστήματα τεχνητῆς νοημοσύνης, μετὰ κορυφαῖο καὶ τελευταῖο παράδειγμα τὸν διορισμὸ ἐνώπιον τοῦ Κοινοβουλίου στὴν Ἀλβανία ἐνὸς ρομπότ, στὴν πραγματικότητα μιᾶς ὄντοτητας τῆς τεχνητῆς νοημοσύνης, ὡς μέλους τῆς κυβέρνησης, ἐπιφορτισμένου μετὰ τὴ διαχείριση τῶν δημοσίων συμβάσεων καὶ προμηθειῶν, δηλαδὴ ὡς ἐγγυητῆ τῆς διαφάνειας. Αὐτὸ εἶναι μία ἐνδειξὴ γιὰ τὶς προκλήσεις τὶς δημοκρατικὲς καὶ τὶς τεχνικὲς, οἱ ὁποῖες λόγῳ τῆς βαθύτερης συνάφειας ποὺ ἔχει ἡ πολιτειολογία μετὰ τὴ θεολογία –ἐξ οὗ καὶ ἡ πολιτικὴ θεολογία– δημιουργοῦν ἓνα σύνθετο ζήτημα, τὸ ὁποῖο ἀπασχολεῖ καὶ τὸ παρὸν συνέδριο.

Προφανῶς ἡ συζήτηση ἢ πολιτειολογικὴ καὶ πρῶτιστα ἢ θεολογικὴ δὲν μπορεῖ νὰ κατατείνει σὲ ἓναν νέο φιλο-λουδισμό. Ὅταν στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ ἐργάτες τῆς βρετανικῆς ὑφαντουργίας βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μετὰ τὶς μηχανὲς ποὺ τοὺς ὑποκαθιστοῦσαν μετὰ τὴν ὀρμὴ τῆς βιομηχανικῆς ἐπανάστασης, ὀργάνωσαν τὸ κίνημα τοῦ λουδισμοῦ γιὰ νὰ καταστρέψουν τὶς μηχανὲς καὶ νὰ διασώσουν τὴν ἐργασία τους. Ἐμεῖς ὅμως δὲν μπορούμε ὡς νέοι λουδιστὲς νὰ καταστρέψουμε τὴν τεχνητὴ

νοημοσύνη, ή όποια διαφεύγει, γιατί έχει άυλα στοιχεία, πολλαπλά δίκτυα, δέν γνωρίζουμε ποιά είναι τὰ ἀφετηριακά της σημεία, δέν ὑπάρχει τὸ στοιχείο τῆς ἐδαφικότητας. Οὕτως ἢ ἄλλως βρισκόμαστε ἐντὸς τῆς Ἱστορίας. Ἡ Ἱστορία συνεχίζεται, καὶ τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμά της εἶναι κάτι ποὺ δέν θέλησε κανεὶς ἔτσι ἀκριβῶς ἐξ ἀρχῆς. Βεβαίως βιώνουμε, ὅπως σημειώθηκε κατ' ἐπανάληψη, μία σοβαρὴ κρίση ἀλλαγῆς ἐπιστημολογικοῦ παραδείγματος. Ἡ κρίση δέν εἶναι πραγματολογικὴ, δέν συμβαίνει στὰ πράγματα· ἀφορᾷ τὴν ικανότητά μας νὰ ἀντιληφθοῦμε τὰ πράγματα. Εἶναι μία κρίση γνωσιολογικὴ.

Βρισκόμαστε λοιπὸν ἐνώπιον μιᾶς κολοσσιαίας πρόκλησης γιὰ τὸν ἄνθρωπο, γιὰ τὴν ὄντολογία του. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν μπορεῖ νὰ ἀντιληφθεῖ τί ἔχει δημιουργήσει καὶ πῶς μπορεῖ ἢ δική του σύνθετη ὑπόσταση νὰ συν-λειτουργεῖ μέσα σὲ αὐτὸ τὸ νέο παράδειγμα. Αὐτὸ εἶναι κάτι τὸ ὁποῖο θὰ προκύπτει σταδιακά, μὲ ἐντεινόμενο ρυθμὸ, ὡς πρόβλημα καὶ ὡς λύση ἐνδεχομένως.

SUMMARY

Technology as a Democratic Challenge

By Evangelos Venizelos, *Professor Em.*
Faculty of Law, Aristotle University of Thessaloniki

The rapid developments in the so-called new technologies –information and communication technologies, as well as biotechnology driven by Artificial Intelligence– do not merely constitute a challenge to liberal democracy, a political system that is minority-based and Western-centered in global terms; they also affect democratic anthropology itself.

A new “human condition” is emerging, to recall the book of the same title by Hannah Arendt. Technological developments are transforming the functioning of the *forum publicum* and influencing social and political behavior. The consciousness of History is becoming obscured.

Moreover, the very foundations of representative democracy are being called into question, since direct participation has become technically

feasible. This also touches upon theology – that is, the theoretical and conceptual foundations of contemporary political theory.